

**О.П. Хаєцька**

асистент Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця  
**Вплив складових організаційно-економічного механізму на ефективність функціонування цукробурякового виробництва**

**O.P. Khaetska**

Vinnitsa National Agrarian University, Vinnitsa  
**Influence of components of organizational and economic mechanism on efficiency of sugar beet production functioning**

*Організаційно-економічний механізм в цукробуряковому виробництві – це система організаційних, економічних, екологічних принципів, методів ефективного функціонування і регулювання, а також контролю за кількістю та якістю цукрових буряків та продуктів їх переробки, які у взаємозв'язку забезпечують попит на продовольчому ринку за оптимального співвідношення виробничих витрат та ціни для сільськогосподарських товаровиробників. При цьому, основою застосування складових даного механізму є визначення умов господарювання підприємств галузі, що залежать від особливостей виробництва, характеру взаємодії між підприємствами з виробництва та переробки цукрових буряків.*

***Summary.** Organizational and economic mechanism in a sugar beet production is the system of organizational, economic, ecological principles, methods of the effective operation and regulation, also the control of quantity and quality of sugar beets and products of their processing, which provide demand on the food market in their interdependence in terms of optimum correlation between the production costs and price for agricultural producers. Hereby, the basis of application of these components is determination the business environment for produces, which depend on production special features, terms of cooperation between sugar beets producers and processing enterprises.*

***Ключові слова:** організаційно-економічний механізм, цукрові буряки, цукробурякове виробництво, урожайність, рентабельність.*

***Keywords:** organizational and economic mechanism, sugar beets, sugar beets production, productivity, profitability.*

**Постановка проблеми.** Одним з важливих моментів у дослідженні цукробурякового виробництва як системного об'єкту є визначення структури підкомплексу, напрямків його розвитку та шляхів підвищення ефективності. Характерною особливістю цукробурякового виробництва є налагодження тісних виробничо-економічних зв'язків з іншими галузями народного господарства: сільським господарством, промисловістю, торгівлею, транспортом і зв'язком, матеріально-технічним постачанням, будівництвом, а також з іншими галузями невиробничої сфери.

Цукробурякове виробництво – як важлива сфера АПК, розвивається в системі підприємств, організацій та установ різного виробничого спрямування, що своєю діяльністю мають прямий чи опосередкований вплив на його функціонування. Воно являє собою особливу виробничо-економічну систему, що формується під впливом політичних, економічних, організаційно-правових, науково-технічних, соціальних та природних факторів.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Теоретичні, методологічні та практичні аспекти функціонування цукробурякового виробництва були предметом дослідження вітчизняних вчених: П. Борщевського, О. Варченко, П. Гайдуцького, О. Зайця, М. Коденської, І. Лукінова, В. Месель-Веселяка, В. Пиркіна, М. Роїка, С. Стасіневич, А. Фурси, М. Ярчука та інших.

**Мета статті.** Дослідження впливу організаційно-економічного механізму на ефективність функціонування цукробурякового виробництва та узагальнення суспільно-економічного значення галузі через вирішення відповідних завдань.

**Виклад основного матеріалу.** На сучасному етапі комплексне врахування різних аспектів організаційно-економічного механізму цукробурякового виробництва слід досягати через інтегрування його складових, системи зв'язків, організаційної структури та стадій за рівнями управління.

Ефективний розвиток цукробурякового виробництва визначається сформованим організаційно-економічним механізмом. Тому важливим є формування концептуальних засад з формування зазначеного механізму та підвищення ефективності дії його складових. В цьому відношенні є важливим усвідомлення методологічних основ формування та підвищення ефективності дії організаційно-економічного механізму цукробурякового виробництва.

Суть організаційно-економічного механізму ефективного функціонування цукробурякового виробництва полягає в поєднанні планування та організації праці, ціноутворенні, інвестуванні, оподаткуванні та кредитуванні, а також залежить від ефективної державної підтримки, страхової та зовнішньоекономічної політики. Економічний механізм діє через такі основні інструменти: ціни, податки, субсидії, квоти, дотації, кредити, надбавки тощо [1, с.62; 2, с.192]. За допомогою цих інструментів здійснюється вплив на вирішення основних завдань: стимулювання забезпечення країни цукром власного виробництва; забезпечення налагоджених відносин між сільським господарством і промисловістю; забезпечення стабільних доходів тим хто займається вирощуванням цукрових буряків; підвищення ефективності виробництва; сприяння впровадженню досягнень науково-технічного прогресу; повернення на ринок ближнього і дальнього зарубіжжя.

Сучасний стан цукробурякового підкомплексу характеризується розбалансованістю управління галузями та майже відсутністю міжгалузевої координації. Для розв'язання цих питань має діяти налагоджений організаційно-економічний механізм, що забезпечуватиме регулювання даного підкомплексу: органічне поєднання ринкових механізмів з елементами саморегулювання та методами державного регулювання при виробництві цукрових буряків і продуктів їх переробки, виробництва цукру; здійснення

фінансового оздоровлення і підвищення прибутковості виробничої діяльності цукровиків, забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках; удосконалення форми інтегрованих формувань виробників та переробників цукросировини, піднесення технологічного рівня цукробурякового виробництва. Чіткий механізм регулювання економічних відносин сприятиме підвищенню ефективності функціонування цукробурякового виробництва в умовах ринкової економіки [3, с.35].

Цукробуряковий підкомплекс виконує в економіці особливу місію, що значною мірою визначається важливістю його кінцевого продукту – цукру, як важливого елементу забезпечення продовольчої безпеки населення. При обґрунтуванні управлінських заходів щодо цукробурякового виробництва доцільним є застосування балансових методів, що дозволяють наочно простежити різні складові функціонування галузевого підкомплексу. Загальний обсяг цукру формується за рахунок його виробництва, запасів та імпорту, а напрямами використання є фонд споживання та експорт. Орієнтиром для галузі та її розвитку є формування фонду споживання цукру на рівні 1,8 млн. т. У 2011 та 2012 рр. в Україні спостерігалось збільшення виробництва цукру до 2,3 та 2,1 млн. т відповідно, що на 22 % та 14 % відповідно перевищує внутрішню потребу країни. У 2013 р. відбувся спад виробництва цукру до рівня 1,3 млн. т, це лише на 72 % задовольняє потреби населення. Зняття напруги на вітчизняному ринку цукру внаслідок його перевиробництва відбувалось шляхом задіяння експортних механізмів, а доповнення ресурсів у роки його недостатнього виробництва відбувалось за рахунок запасів та імпорту.

Існує ряд перешкод у забезпеченні належного рівня конкурентоспроможності цукробурякового виробництва, що зумовлює нестабільність економічних показників галузі. Найбільш важливими з них є: недостатній розвиток процесів інтеграції в галузі, ненадійність виконання угод, низька організаційна культура та рівень кваліфікації суб'єктів господарювання підкомплексу, недостатній матеріально-технічний рівень виробництва, слабка платіжна дисципліна суб'єктів господарювання тощо. Підтвердженням цього стало коливання результативних показників діяльності галузі, наприклад рівня рентабельності – від 35,7 % у 2011 р. до 2,7 % у 2013 р., що свідчить про зниження ефективності господарської діяльності суб'єктів господарювання галузі.

Аналіз виробничих та економічних показників галузі буряківництва показує низку протиріч. Загальна тенденція по абсолютних та відносних показниках ефективності показує тенденцію до зростання. Рівень урожайності цукрових буряків в Україні мав тенденцію до зниження, але починаючи з 2008 р. і дотепер показники урожайності покращились, так у 2012 р. це 411 ц/га та 399 ц/га у 2013 р [4]. Виробництво цукру за вказаний період збільшилось, проте у 2013 р. проти 2012 р. відбулось зменшення виробництва цукру з 2,1 млн. т до 1,2 млн. т або на 43 %, у порівнянні з 2000 р. на 29 % (табл.1).

Таблиця 1

## Динаміка розвитку цукробурякового виробництва в Україні

Показники	роки						2013 р. у % , +; - до 2000 р.
	2000	2005	2010	2011	2012	2013	
Валовий збір цукрових буряків, тис. т	13199	15468	13749	18740	18439	10789	81,7
Урожайність, ц/га	177	307	289	385	411	399	225,4
Цукристість цукрових буряків:	15,66	16,63	15,30	16,61	15,65	15,96	101,9
Економічна ефективність буряківництва в Україні (всі категорії господарств):							
– повна собівартість 1 т, грн.	110,6	170,3	417,6	378,7	371,5	388,9	430,1
– ціна реалізації 1 т, грн.	117,4	178,5	487,3	514,0	426,8	399,6	469,1
– рівень рентабельності, %	6,1	4,8	16,7	35,7	14,9	2,7	-3,4
Виробництво цукру, тис. т	1780	2139	1546	2331	2143	1263	71,0

*Розраховано за даними Державної служби статистики України [4, 8]*

Порівнюючи площі посіву під цукровими буряками, можна відзначити, що вони катастрофічно знижуються, якщо у 1990 р. було засіяно 1607 тис. га, то у 2009 р. лише 322 тис. га, у 2010 та 2011 рр. відповідно 501 та 532 тис. га, тоді як у 2012 р. – 459 тис. га, а у 2013 р. – 271 тис. га. В процесі аналізу структури посівних площ основних сільськогосподарських культур України, виявлено чітку тенденцію до зменшення площ посіву під цукровими буряками, на користь інших технічних культур (соняшнику, сої, ріпаку) [43].

Причинами, що вплинули на загальний стан галузі та істотне зменшення посівних площ цукрових буряків та виробництво в цілому були насамперед руйнування матеріально-ресурсного потенціалу буряківництва, порушення системи сівозмін, недотримання вимог технологічних операцій та строків їх виконання при вирощуванні цукрових буряків, значне зменшення внесення доз мінеральних добрив, мінімальне застосування хімічних засобів захисту рослин від шкідників та бур'янів тощо.

Також відзначаються коливання вартісних показників: загальна тенденція з 2000 р. по 2013 р. показує перевищення тенденції зростання ціни реалізації та маси прибутку над зростанням рівня повної собівартості. Спад валового виробництва в 2013 р. порівняно з 2012 р. відобразився на погіршенні цінових показників: зростання повної собівартості, зменшення ціни реалізації та маси отриманого прибутку в свою чергу вплинуло на рівень рентабельності.

В цілому, рівень рентабельності показує коливання співвідношення вартісних показників. Найгіршим був 2007 р., коли виробництво цукру було збитковим, рентабельність складала - 11,1 %. Другим з найгірших за результативністю років був 2013 р. В 2000 р., 2005 р. та 2008 р. відзначено незначний рівень рентабельності – в межах 4,8–7,1 %. Найбільш сприятливими для галузі були 2009 р. та 2011 р. відповідно 36,5 і 35,7 %, з позитивними показниками для цукровиробництва були також 2010 р. та 2012 р.

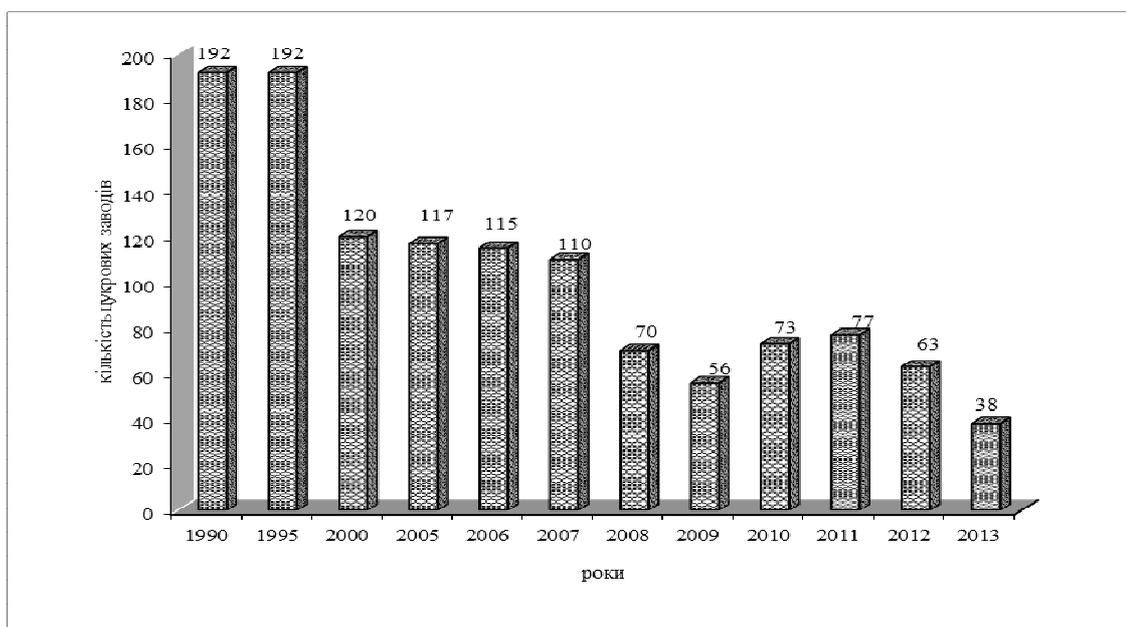
В останні роки погіршилась технологічна якість цукрових буряків. На формування даних якостей (біологічні, хімічні та фізичні властивості, що

обумовлюють особливості проведення технологічних процесів, розміри втрат цукру, вміст цукру в мелясі, вихід та якість цукру) впливає ряд факторів: агротехніка вирощування, посівний матеріал, внесення добрив та застосування засобів захисту тощо. У 2013 р. зниження технологічної якості відбулося через: високий рівень забур'яненості (майже не застосовувались гербіциди); насіння для посіву було сумнівної якості та невідомого походження; зниження родючості ґрунту на фоні погіршення ґрунтово-кліматичних умов.

Занепад цукрового буряківництва України спричиняє скорочення вітчизняного виробництва техніки та машин галузевого призначення, що відповідно позначається на їх наявності в господарствах. Галузь потребує техніко-технологічного оновлення.

Важливою складовою цукробурякового виробництва є переробка цукрових буряків на цукор та аналіз особливостей застосування складових організаційно-економічного механізму для забезпечення ефективного функціонування цукробурякового виробництва в цілому, що вказує на факт підвищення продуктивності цукрових заводів завдяки їх техніко-технологічному переоснащенню. Залишаються функціонуючими найбільш потужні та найефективніші заводи. Середньодобова продуктивність одного заводу у 2013 р. підвищилась до 3906 т переробки цукрових буряків на добу, що на 53 % більше порівняно з 1990 р. При цьому, коефіцієнт використання виробничих потужностей зріс з 72,3 % у 2000 р. до 83,6 % у 2013 р., в середньому за 13 років становить 80,2 % по Україні.

За даними Національної асоціації цукровиків України «Укрцукор» функціонуючими – такими, що планують працювати, слід вважати 80 цукрових заводів. Обсяги виробництва квоти «А» на 2012-2013 рр. розподілені між 69 цукровими заводами. Резервом нарощування виробничих потужностей України є 26 законсервованих заводів, які при забезпеченні сировиною, можуть відновити свою виробничу діяльність. Динаміка кількості цукрових заводів в Україні представлено на рис. 1.



**Рис. 1** Динаміка кількості функціонуючих цукрових заводів України

Завдяки новітнім технологіям, ефективнішій роботі цукрових заводів показники цукробурякової промисловості значно покращуються з роками, було вироблено та перероблено більше цукрових буряків, збільшилась кількість та потужність цукрових заводів, знизилась втрата при зберіганні та простоті заводів, що сприяє зміцненню галузі в цілому.

Майже половина заводів практично не бере участі в переробці цукрових буряків, працюючи наполовину менше своїх виробничих потужностей. При цьому, вони мають велику заборгованість перед виробниками цукрової сировини. Водночас слід зазначити, що деякі цукрові заводи можна переобладнати, якщо вони мають невисоку потужність, чи знаходяться не в бурякосіючих зонах.

Аналізуючи основні економічні показники переробної цукрової промисловості України слід зазначити, що чіткого зростання чи спаду даної галузі не можна відзначити: цукристість у 2010 р. не відповідала базовому рівню, а в 2009 та 2011 роках була незначно вищою. Вихід цукру в середньому з 2005 р. по 2013 р. в Україні становить 12,80 % (у 2011– 13,46 %, у 2013 – 13,35 %) [5].

Складовою частиною організаційно-економічного механізму є заходи щодо поглиблення спеціалізації та концентрації за рахунок забезпечення раціонального розміщення посівів цукрових буряків. Важливість забезпечення раціональності вирощування має відношення до будь-якої культури, в тому числі і до цукрових буряків. В сучасному економічному світі основні матеріально-технічні ресурси мають обмежений характер. Тому в державі важливим є визначення доцільності їх використання за усіма напрямками господарської діяльності. Це передбачає проведення детального аналізу умов вирощування по всіх районах та регіонах держави з метою визначення сприятливих та несприятливих умов для виробництва цукрових буряків для безпосереднього визначення пріоритетів з їх вирощування [6].

Окремою складовою активізації організаційно-економічного механізму цукробурякового виробництва є запровадження механізмів диверсифікації господарської діяльності галузі, що може стосуватись як напрямів використання продукції галузі, так і різних напрямів використання її матеріально-технічних ресурсів, що є вхідними ресурсами галузі. Узагальнення наукових джерел доводить, що диверсифікацію можна ототожнити з інноваційним оновленням галузі, що буде сприяти або зменшенню витрат, або збільшенню прибутковості господарської діяльності, але в кінцевому підсумку опрацювання механізмів диверсифікації сприятиме підвищенню рівня конкурентоспроможності галузі.

Цукробурякове виробництво потребує підсилення своєї цілісності на базі інтеграції усього технологічного процесу. Досягти такої цілісності неможливо лише за рахунок проведення окремих, навіть дуже важливих заходів, тому виникає необхідність розробки та впровадження комплексної програми розвитку цукробурякового виробництва, основними напрямками якої повинно стати:

- вдосконалення та встановлення ринкового контролю за дотриманням законодавчо-нормативної бази стосовно ринку цукру;

- створення структури підкомплексу, адекватної вимогам регульованого ринку цукру;

- забезпечення конкурентоспроможності вітчизняного цукру на внутрішньому і зовнішньому ринках за рахунок впровадження інтенсивних технологій вирощування цукрових буряків та виробництва цукру;

- забезпечення підкомплексу необхідною технікою та обладнанням, високоякісним насінням, засобами догляду та захисту тощо [7].

Базовою умовою вдосконалення організаційно-економічного механізму є усвідомлення його взаємозв'язку з системою управління. Відзначається тісна взаємопов'язаність між функціями управління та функціями організаційно-економічного механізму. Особливість функціонального прояву механізму на етапі планування полягає в обґрунтуванні сукупності впливів складових організаційного та економічного механізмів на досягнення запланованих результатів господарської діяльності з вирощування цукрових буряків та їх переробки на цукор. Особливість прояву механізму на етапі організації полягає в проведенні організаційних заходів відносно порядку задіяння складових механізму на процеси та суб'єкти господарювання галузі по досягненню запланованих цілей розвитку. Акцентом механізму на етапі аналізу є здійснення аналітичних та контрольних функцій щодо оцінки впливу складових механізму на ефективність досягнення галузевих цілей. В випадку не отримання очікуваних результатів, на етапі регулювання, здійснюється внесення необхідних змін в склад заходів та параметри їх впливу на результативність функціонування підкомплексу. На етапі стимулювання обґрунтовуються зміни в складові механізму для швидкого досягнення запланованих цілей галузевого розвитку

**Висновки.** До організаційно-економічних факторів, що суттєво впливають на рівень ефективності цукробурякової галузі належать: раціональне розміщення, оптимальна концентрація, спеціалізація, диверсифікація, інтеграція та інтенсифікація галузі, форми організації виробництва і мотивації праці, ціноутворення, зберігання, переробка і реалізація продукції. Всі вони взаємозалежні і взаємообумовлені, і мають як прямий, так і опосередкований вплив, тому досягнення максимальної ефективності за певної забезпеченості виробничими ресурсами можлива лише за умови їх оптимального поєднання.

Умовою забезпечення дієвості організаційно-економічного механізму цукробурякового виробництва є врахування наступних факторів: ґрунтово-кліматичних та господарських особливостей виробництва зберігання й переробки цукрових буряків, сучасні новітні технології, раціональні рівні спеціалізації галузі в межах природно-кліматичних зон, адміністративно-територіальних районів, диверсифікації використання продукції, вітчизняна та зовнішня ринкова кон'юнктура; норми і стандарти; система внутрішньогалузевих, міжгалузевих та зовнішньогалузевих відносин.

В цілому підвищення ефективності дії організаційно-економічного механізму можна досягати за рахунок раціоналізації впливу його окремих

складових на виробничі процеси та суб'єкти господарювання галузі, а саме: упорядкування функцій, розвиток диверсифікації та поглиблення спеціалізації.

## Література.

1. Андрейчук В.Г. Повышение эффективности агропромышленного производства./ Андрейчук В.Г., Вихор Н.А. – К.: Урожай, 1990. – 231 с.
2. Зінов'єв Ф.В. Організаційно-економічний механізм інвестиційного забезпечення регіональної інноваційної системи / Зінченко А.П., Ільчук В.П. // Тезиси докладов ІІІІ Международной научно-практической конференции «Информация, анализ, прогноз, стратегия рыночной эффективности управления. – К.: 2004. – С.192-193.
3. Цукробурякове виробництво України: проблеми відродження, перспективи розвитку: Монографія / [П.Т.Саблук, М.Ю.Коденська, В.І.Власов та ін.]; за ред. акад. П.Т.Саблука, проф. М.Ю.Коденської. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 390с.
4. Сільське господарство України: Статистичний збірник. 2012/ За ред. За ред. Н. С. Власенка; Відп. за вип. О. М. Прокопенко. – К., Державна служба статистики України, 2013. – С.161. (402 с.)
5. Національна асоціація цукровиків України «Укрцукор» [електронний ресурс] – Режим доступу: [http://sugarua.com/ua/sugarnews\\_uk](http://sugarua.com/ua/sugarnews_uk) -
6. Інвестиційна привабливість аграрно-промислового виробництва регіонів України / [П. Т. Саблук, М. І. Кісіля, М. Ю. Коденська та ін.]; за ред. М. І. Кісіля, М. Ю. Коденської. – К. : ННЦ ІАЕ, 2005. – 478 с.
7. Заєць О.С. та ін. Ринок цукру. – К.: «Злагода», 1996. – 126 с.
8. Державна служба статистики України [електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>-

## References.

1. Andrejchuk, V.H. (1990), “Povyshenye efektyvnosty ahropromyshlennoho proyzvodstva” [Increasing of efficiency of agro-industrial production], 231 p., Kiev, Ukraine.
2. Zinov'ev F.V. (2004), “Orhanizatsijno-ekonomichnyj mekhanizm investytsijnoho zabezpechennia rehional'noi innovatsijnoi systemy” [Organizational and economic mechanism of investment support of regional innovative system] *Tezysy dokladov ІІІІ Mezhdunarodnoj nauchno-praktycheskoj konferentsyy «Ynformatsyia, analiz, prohnoz, stratehiya rynochnoj efektyvnosty upravlenyia»* [Information, analysis, projection, strategy of management affiance], Kiev, Ukraine, pp.192-193.
3. Sabluk, P.T., Kodens'ka, M.Yu. and Vlasov, V.I. (2007), “Tsukroburiakove vyrobnytstvo Ukrainy: problemy vidrodzhennia, perspektyvy rozvytku”: Monohrafiia [Sugar beet production of Ukraine: revival, perspective of development], 390 p., Kiev, Ukraine.
4. “Sil's'ke hospodarstvo Ukrainy: Statystychnyj zbirnyk”. (2013), Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [Agriculture of Ukraine], p.161 (402 p.), Kiev, Ukraine.

5. National association sugar producers of Ukraine “Ukrsugar”, available at: [http://sugarua.com/ua/sugarnews\\_uk](http://sugarua.com/ua/sugarnews_uk).
6. Sabluk, P. T., Kisil', M. I. and Kodens'ka, M. Yu. (2005), “Investytsijna pryvablyvist' ahrarno-promyslovoho vyrobnytstva rehioniv Ukrainy” [Investment attractiveness of agro-industrial production of Ukraine regions], 478 p., Kiev, Ukraine.
7. Zaiets', O.S. (1996), “Rynok tsukru” [Market of sugar], 126 p., Kiev, Ukraine.
8. State statistics service of Ukraine (2013), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>- Kiev, Ukraine.